

BAĞIMSIZ AZERBAYCAN’DA İLK OSMANLI MUHARRİRİ: RUŞEN EŞREF’İN AZERBAYCAN SEYAHATİ HAKKINDA YENİ BİLGİLER

THE FIRST OTTOMAN WRITER IN INDEPENDENT AZERBAIJAN: NEW
INFORMATION ABOUT RUŞEN EŞREF’S JOURNEY TO AZERBAIJAN

Nihan ABİR*

Öz

I. Dünya Savaşı’nın son yılları Türkiye-Azerbaycan ilişkileri açısından önemli gelişmelere sahne olmuştur. Ekim 1917’deki Bolşevik devriminden sonra Rusya’nın iç savaşa sürüklenmesiyle bağımsızlık mücadelesi için uygun bir zemine kavuşan Azerbaycan Türkleri 28 Mayıs 1918’de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetini kurmuş, bu devlet 28 Nisan 1920’de Sovyetler bölgeyi işgal edene kadar varlığını sürdürmüştür. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin iki yılı bile bulmayan kısa ömründe tarihsel açıdan oldukça önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde Osmanlı ve Azerbaycan arasında öncelikle askerî alanda başlayan ilişkilerin sosyal, kültürel ve edebî sahalara taşınmasına da gayret edilmiştir. Bu gayretin en önemli göstergelerinden biri o dönemde Osmanlı basının ve edebî hayatının önemli simalarından Ruşen Eşref’in Azerbaycan seyahatidir. Bu yazıda Ruşen Eşref’in Azerbaycan seyahatinin devletin en önemli basın yayın organı *Azerbaycan* gazetesindeki yansımaları, Azerbaycan aydınları arasında yarattığı etki, Ruşen Eşref’in buradaki konferansının notları ilk defa Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılarak yorumlanmıştır. Ek olarak Ruşen Eşref’in yurda döndükten sonra bu seyahat ile ilgili yazdıkları, röportajları ve konuşmaları incelenmiş; Azerbaycan hakkındaki yorumları oradaki söylemleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ruşen Eşref, Ahmet Cevat, *Azerbaycan* gazetesi, Türk edebiyatı tarihi, Türk dili, Türk Edebiyatı, gezi yazısı, basın tarihi

Abstract

The last years of World War I witnessed important developments in Turkey-Azerbaijan relations. After the Bolshevik revolution in October 1917, the Azerbaijani Turks, having gained a suitable ground for the struggle for independence when Russia was dragged into a civil war, established the Azerbaijan Democratic Republic on May 28, 1918, and this state continued its existence until the Soviets occupied the region on April 28, 1920. During this period, efforts were made to transfer the relations between the Ottoman Empire and Azerbaijan, which started primarily in the military field, to social, cultural, and literary fields. One of the most important indicators of this effort was the Azerbaijan visit of Ruşen Eşref, among the most notable figures of the Ottoman press and literary life at that time. In this article, the reflections of Ruşen Eşref’s

* Öğr. Gör. Dr., *Türk-Alman Üniversitesi Ortak Dersler Bölümü, İstanbul / Türkiye*, abir@tau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8264-5472

Azerbaijan visit in the Azerbaijan newspaper, the most important the impact it created among Azerbaijani intellectuals, and the notes of Ruşen Eşref's conference here in Turkey are translated from Azerbaijan Turkish to Turkey Turkish for the first time and interpreted. In addition, Ruşen Eşref's writings about this visit after his return home were analyzed and his comments on Azerbaijan were evaluated in comparison with his discourses there.

Keywords: Ruşen Eşref, Ahmad Cevat, *Azerbaijan* newspaper, history of Turkish literature, Turkish language, Turkish literature, travel writing, press history

Giriş

Ruşen Eşref, Türk edebiyatının ve basın tarihinin önde gelen isimlerinden biridir. Askerî doktor Eşref Ruşen Bey ile Yaver Mehmed Paşa'nın torunlarından Nimet Fıtnat Hanım'ın çocuğu olan Ruşen Eşref, ilk ve orta öğrenimini Galatasaray Mekteb-i Sultânîsinde tamamladıktan sonra Darülfünûn Edebiyat Fakültesine girer, eş zamanlı olarak da Galatasaray Mekteb-i Sultânîsinin birinci sınıfında Türkçe öğretmenliği yapar. Ruşen Eşref, Fransızcadan yaptığı tercümeler ile yayın hayatına girip kurmaca eserler de kaleme almasına rağmen asıl büyük şöhretini gazeteci olarak yaptığı röportajlardan ve bu sıfatla kaleme aldığı yazılardan kazanır. Gazeteci olarak birçok farklı şehir ve ülkede bulunur. 1918'de *Yeniğün* gazetesinin muhabiri olarak üç ay süren bir Kafkasya ziyaretine çıkar.¹ Bu yolculuk sırasında yeni kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetini de ziyaret eden Ruşen Eşref, burada büyük bir coşkuyla karşılaşır. Azerbaycan'ın 28 Mayıs 1918'den 28 Nisan 1920'ye kadar süren yaklaşık iki yıllık bağımsızlık dönemi sadece Kafkasya değil; tüm dünya için çok önemli olayların gerçekleştiği yıllardır.² Yeni kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti hem kendi bölgesindeki hem de dünya genelindeki mühim hadiselerle kayıtsız kalmamış ve basın yayın faaliyetleri aracılığıyla kamuoyu oluşturarak okuyucuları bilgilendirme yoluna gitmiştir. Bu yöndeki faaliyetlerin en önemlisi Ceyhun Hacıbeyli, Şefi Rüstembeyli, Üzeyir Hacıbeyli ve Halil İbrahim gibi dönemin

1 Nuri Sağlam, "Ruşen Eşref Üneydin", *DİA*, 42, (2012), s. 336-337.

2 Safevî Devleti'nin otoritesini kaybedip dağılmasıyla 18. yüzyılın ortalarında Karabağ, Gence, Bakü, Şeki ve Kuba gibi Azerbaycan Hanlıkları ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde örgütlenen ve birbiriyle mücadele içinde olan bu Hanlıklar, bölgede geniş çaplı bir merkezî otorite oluşmasına imkân tanımamış ve bu parçalı yapı 18. yüzyılın sonlarından itibaren Rusya'nın İran ile Azerbaycan bölgesine yönelik genişleme niyetini kolaylaştırmıştır. 12 Ekim 1813 tarihli Gülistan Antlaşması ve 10 Şubat 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması ile bölge büyük oranda Rusya'nın hâkimiyetine girmiş ve 1917'deki Bolşevik Devrimine kadar bu durum değişmemiştir. 1917 yılı Azerbaycan siyasi hayatında teşkilatlanma ve bağımsızlık arayışına sahne olmuştur. Azerbaycanlılar bu dönemde önce özerklik sonra da kendi kendilerini yönetme, yani bağımsızlık isteklerini dile getirmişler ve bu yönde adımlar atmışlardır. Azerbaycan Millî Şurası, Müsavat Partisinin başkanı Mehmet Emin Resulzade önderliğinde 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmiş ve merkez olarak Gence seçilmiştir. Mehmet Emin Resulzade'nin Azerbaycan Millî Şurası adına Bolşeviklerin Bakü'den çıkarılması için Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi üzerine 5. Kafkas Tümeni, Kafkas İslam Ordusu adını alarak Enver Paşa'nın üvey kardeşi Nuri Paşa komutasında bölgeye gönderilmiş ve bu ordu Azerbaycan birliklerinin de katılımıyla 15 Eylül 1918'de Bakü'deki Bolşevik ve Ermeni işgaline son vermiştir. Böylece Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin merkezi de Bakü'ye taşınmış ve 28 Nisan 1920'de Sovyetler bölgeyi tekrar işgal edene kadar bu Hükümet görevlerini sürdürmüştür. Mehmet Emin Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyet-i Teşekküllü ve Şimdiki Vaziyeti*, haz. İrfan Murat Yıldırım vd., İrfan Yay., İstanbul, 1990.

önce gelen aydınlarının redaktörlüğünü yaptığı *Azerbaycan* isimli gazetedir. İlk sayısı 15 Eylül 1918’de Gence’de yayımlanan ve beşinci sayıdan itibaren Bakü’de neşredilmeye başlanan gazetenin 443. son sayısı 28 Nisan 1920’de çıkarılmıştır. Gazetede devlet işleriyle ilgili resmî bilgilerin yanı sıra iç ve dış politikaya dair haberler; kültür, sanat, edebiyat, ekonomi, sosyal hayat gibi konulardaki yazılar da yer almıştır. Azerbaycan’ın siyasi ve kültürel hayatı açısından büyük önem taşıyan bu gazete Arap harfleriyle yayımlanmış, Sovyetlerin Azerbaycan’ı işgalinden sonra varlığını sürdürememiştir. Dolayısıyla gazetede yayımlanan yazılardan birçoğu uzunca bir süre unutulmaya yüz tutmuştur.³ Ruşen Eşref’in Azerbaycan seyahatine dair haberler ve Bakü’de Türk edebiyatına dair verdiği konferansın metni aradaki bu tarihsel kopuştan dolayı şimdiye kadar incelenmemiş, yazarın seyahati sadece kendi anıları ve gazete yazılarından takip edilebilmiştir. Oysa Azerbaycan aydınlarının büyük ilgi ve iltifat gösterdikleri Ruşen Eşref’in gelişi *Azerbaycan* gazetesinde adım adım duyurulmuş ve yazarın konferansta anlattıkları bir dinleyici tarafından not alınarak bu gazetede yayımlanmıştır. Bu yazıda Ruşen Eşref’in Azerbaycan seyahati ve orada verdiği konferansta Türk edebiyatının gelişimine dair anlattıkları, *Azerbaycan* gazetesinin nüshalarından takip edilerek incelenmiştir. Ruşen Eşref’in yurda döndükten sonra kendi yazdığı gazete yazılarında Azerbaycan ve Kafkasya seyahatine dair anlattıkları da bu bağlamda *Azerbaycan* gazetesindeki haberler ve bilgilerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Ruşen Eşref’in Konferansının Azerbaycan Basınına Yansıması

Osmanlı Devleti ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler tarih boyunca önem arz etmiştir. 1828 yılında Rusya’nın Azerbaycan’ın kuzey kısmını kendi topraklarına katmasından sonra dahi ticarî, iktisadî ve kültürel ilişkiler sınırlı da olsa devam etmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti ve Azerbaycan arasındaki ilişkilere baktığımızda iki devlet için de 1918 yılının gerek askerî gerek iktisadî ve kültürel işbirliği açısından en önemli yıllardan biri olduğu görülür.⁴ Osmanlı Devleti’nin yazar ve fikir adamlarının Azerbaycan’a teveccüh göstermesi yeni kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti aydınları için çok önemlidir. İki devlet arasında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin kuruluşundan Sovyetler tarafından işgal edileceği 1920 yılına kadar birçok alanı kapsayan inceleme, işbirliği ve protokol raporları hazırlanmıştır.⁵ Bunlar arasında

3 *Azerbaycan* gazetesi nüshalarının tamamının Arap alfabesinden Latin alfabesine aktarılıp açıklamalarla birlikte yayımlanması projesi ADA Üniversitesinin teşebbüs ve desteğiyle devam etmektedir. Gazetenin nüshalarına <https://ada.edu.az/en/publications/azerbaijannewspaper> adresinden ulaşılabilir. Bu yazıda adı ve numaraları geçen yazıların tamamı *Azerbaycan* gazetesinin orijinal Arap harfli nüshalarından kontrol edilmiş bu kaynaklar sayfa numarasıyla “Kaynakça”da verilmiştir. Aktarımda herhangi bir hataya rastlanmadığından yazımızda <https://ada.edu.az/en/publications/azerbaijannewspaper> adresinde yer alan cilt I ve cilt II’deki Latin harfli baskılar kaynak olarak gösterilmiş ve Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

4 Ayrıntılı bilgi için bk. Vügar İmanov, *Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri (1918)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2006.

5 1918-1920 yılları arasında Osmanlı Devleti’nde Azerbaycan Cumhuriyeti ile ilgili raporlar ve konu başlıklarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. *Azerbaycan Cumhuriyeti 1918-1920 Osmanlı Arşiv Belgeleri*, haz. Qiyas Şükürov-Vasif Qafarov, Teas Press, İstanbul 2018.

Azerbaycan'ın millî yolunu, fikrî ve edebî dünyasını şekillendirecek kültürel iş birliği aydınların en çok önemseydiği hususlardandır. Bu sebeple Ruşen Eşref'in Azerbaycan gezisi dönemin en önemli basın yayın organı *Azerbaycan* tarafından duyurulur. 20 Ekim 1918 tarihli gazetenin 17. sayısında Ruşen Eşref'in "Lale" isimli şiiri yayımlanır.⁶ Aynı sayıda "Bakü Haberleri" başlığıyla muharririn Azerbaycan'a geldiği, ülkede bulunduğu süre içinde kaza ve kasabaları dolaşarak "Bakü halkının fikrini açacak" konferanslar vereceği duyurulur.⁷ 23 Ekim 1918'de, gazetenin 20. sayısında konferansla ilgili iki duyuru daha göze çarpar. "Türkçe Konferans" başlıklı birinci duyuruda Mailov Tiyatrosunda Ruşeni Bey ile Ruşen Eşref'in Türk dili, edebiyatı ve fikir hareketleri ile ilgili konferans vereceği ve bu etkinliğin ücretsiz olacağı dile getirilir.⁸ Aynı sayıda etkinlik, "İlan" başlığıyla tekrar duyurulur ve "Bu ayın yirmi dördüncü gününün akşamı saat sekiz buçukta Targovi Sokağında Hükümet (eski Mailov) tiyatrosunda İstanbul muharrirlerinden Ruşen Eşref Bey ve Ruşeni Bey tarafından halka Türk dili, edebiyatı ve Türk gençliği arasında cereyan eden fikirlere dair konferans verileceğinden muhterem ahalinin teşrif buyurmaları ve özellikle hanımlarımızın bu konferansta hazır bulunmalarının arzulandığı ilan olunur." ifadeleriyle halk konferansa davet edilir.⁹ Bu ilanda dikkat çeken husus, kadınların sanat ve fikir hayatına dair önemli görülen böyle bir konferansa katılmalarının özellikle vurgulanmasıdır.

Konferansın yapılacağı ilan edilen 24 Ekim günü gazetede Ahmet Cevat'ın "Ruşen Eşref Bey" başlıklı yazısı yayımlanır. Ahmet Cevat, yazısının girişinde yüzyıllardır ayrı düşen Osmanlı Türkleri ile Azerbaycan Türkleri arasındaki hasretin artık bittiğini söyler ve Turan'a; vadedilmiş cennete yaklaştıklarını yazarak Allah'a şükür ve dua eder.¹⁰

Ahmet Cevat, kaleme aldığı yazının devamında Azerbaycan Türklerinin kurduğu bağımsız devletin tek koruyucusunun Osmanlı Türkleri olduğunu, bu iki devletin birbirini daha yakından tanımalarının her iki millete de yarar sağlayacağını söyler. Ancak yazara göre bu yakınlık siyasi ve diplomatik tanışıklıktan öteye gitmelidir zira iki milletin ihtiyacı olan bundan daha samimi, fikrî bir birlikteliktir. Ahmet Cevat, Azerbaycan'ın elde ettiği bağımsızlığın asıl önemini Türk düşünce birliğinin kurulmasında görür. Bu sebeple Osmanlı aydınlarının akın akın Azerbaycan'a gelmesini bekler. Bu noktada eleştirel bir tutum takınarak kendilerinin çok daha büyük bir manevi destek beklediklerini, ancak bunu bulamadıklarını şu sözlerle dile getirir:

(...) biz zannettik ki Osmanlı'nın İstanbul'u, İstanbul'un gençliği Türkiye'yi bize; bizi de Türkiye'ye tanıtmak için ordunun arkası sıra kabileler hâlinde buraya akın edecek. Osmanlı gazetecileri yurdumuzu örümcek ağı gibi sarıp Azerbaycan Türk'ünün, Kafkasya Müslümanlarının samimi selamlarını Osmanlı kamuoyuna bildirecek ve toplumsal, fenni ihtiyaçlarımızdan bahsederek onların giderilmesi yolunda bize manevi bir yardımda bulunacaktır.

6 Ruşen Eşref, "Lale", *Azerbaycan*, C. I, s. 265.

7 "Bakü Haberleri Ruşen Eşref Bey Şehrimizde", *Azerbaycan*, C. I, s. 270.

8 "Türkçe Konferans", *Azerbaycan*, C. I, s. 329.

9 "İlan", *Azerbaycan*, C. I, s. 331.

10 Cevat, "Ruşen Eşref Bey", *Azerbaycan*, C. I, s. 341.

Fakat acı bir teessüfle düşüncelerimizin doğru çıkmadığını gördük. Bugün ne Osmanlı Türk'ü Kafkas'ı ne de Kafkas Türk'ü Osmanlı'yı gerçek anlamda tanıyor ve elimizde bunu ispat edecek binlerce delil vardır.¹¹

Ahmet Cevat bu bilgi eksikliğinin çift taraflı olduğunu savunsa da Azerbaycan'da Osmanlı aydınlarına ve matbuatına duyulan ilginin, Osmanlı Devleti'nde kendilerine duyulan ilgiden çok daha fazla olduğunu dile getirmekten kendini alıkoyamaz.¹² Yazar, bu serzenişini Azerbaycan'daki öğretmenlerin, öğrencilerin hatta az çok gazete okuyan herkesin Nedim'i, Nef'i'yi, Namık Kemal'i, Mehmet Emin'i bildiğini; Azerbaycan'ın okuryazar kesiminin Osmanlı Devleti'ndeki edebiyat akımlarını, gazeteleri takip ettiğini; gençlerin Millî Edebiyat akımına ve Kızıl Elma mefkuresine ilgi duyduğunu; Osmanlı matbuatının önemli dergilerinden *Yeni Mecmua*'nın bir sayısına sahip olabilmenin dostların arasını açacak kadar önemli olduğunu söyleyerek devam ettirir.¹³

Bu serzenişlerin Osmanlı aydınlarına duyulan ilgi ve yakınlıktan kaynaklandığı açıktır. Zira 1918'e gelene kadar Azerbaycanlı aydınların Osmanlı Devleti'ne gösterdiği ilgi daha fazladır. Azerbaycan cephesinden baktığımızda 1918'e kadar "yerel Azerbaycan gazeteleri Devlet'i Osmaniye'den bol bol haberler vermekte; Osmanlı basınında da (Muhammed Ağa Şahtahtılı, Muhammed Hâdî vb.) Azerbaycanlı aydınlar boy göstermekte, özellikle 19. asrın sonu ile 20. asrın başlarında İstanbul hem aydınların hem de buradaki yüksek okullarda ve Darülfünun'da tahsil görmeye gelen öğrencilerin uğrak yeri olmakta[dır]"¹⁴ Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde özellikle *Türk Yurdu* dergisi etrafında toplanan milliyetçi çevrelerin aksine Azerbaycanlı aydınların yazdıklarını eleştiren ve onları küçümseyenler de vardır. Süleyman Nazif ve Necib Bey Yusufbeyli'nin süslü ve sade dil meselesi etrafında gelişen kalem tartışmaları buna bir örnek teşkil eder.¹⁵

Ahmet Cevat da tüm bu sitemleriyle birlikte; Osmanlı aydınlarının, Azerbaycan toplumunu tanımakta acele etmemelerine rağmen kalplerinin onlar için attığını bildiklerini dile getirerek Ruşen Eşref'in gelişine son derece memnun olduklarını yazar. *Yeni Gün* mecmuasının çok değerli bir muharriri ve Türk edebiyatının yetenekli bir genç yazarı olarak tanıttığı Ruşen

11 *Agv.*, s. 341-342.

12 Ahmet Cevat'ın hayatı, Osmanlı Devleti ve Türk birliği ile ilgili faaliyetleri, düşünceleri ve yazdıkları göz önünde bulundurulduğunda bu siteminde haklı gibidir. O, 1912'de Balkan Savaşı'yla ilgili İstanbul'da kurulan Kafkas Gönüllüler Alayı'na katılmış, 1914'te Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na dâhil olmasıyla "Çırpıncı Karadeniz" adlı şiirini kaleme almıştır. Yine 1914 yılında Müslüman Türklere yardım için kurulan "Cemiyeti Hayriye"nin katipliğini ve başkan yardımcılığını yapmış; çalışmaları ve yazılarıyla I. Dünya Savaşı dolayısıyla zor günler geçenler Türk milletine destek olmuştur. 1916'da Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden heyette bulunan Ahmet Cevat, *Koşma* adlı şiir kitabını burada neşrettirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kenan Güzel, *Ahmet Cevat'ın Hayatı, Eserleri ve Edebi Şahsiyeti*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Qafqaz Üniversitesi Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Bakü 2005.

13 Cevat, "Ruşen Eşref Bey", *Azerbaycan*, C. I, s. 342.

14 Vügar İmanov, *Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri (1918)*, s. 5.

15 Yılmaz Özkaya, "Nesip Bey Yusufbeyli'nin Tercüman'daki Yazıları Üzerine Bir Değerlendirme", *Yeni Türk Edebiyatı*, 9, (Nisan 2014), s. 141-143.

Eşref Bey'in, Azerbaycan edebiyatını incelemek ve mensubu olduğu *Yeni Gün* dergisinde bu konularla ilgili bilgi vermek için bütün Azerbaycan'ı ve Kuzey Kafkasya'yı dolaşacağını okuyucuya duyurur. Ahmet Cevat, Ruşen Eşref Bey ile sohbet ettiğini, onun Azerbaycan halkına samimi bir sevgi beslediğini, seyahati sırasında üstlendiği vazifeyi layıkıyla yerine getireceğine inandığını yazar ve "bağımsız Azerbaycan'a teşrif eden ilk Türk muharriri" Ruşen Eşref Bey'e hoş geldin selamlamasıyla yazısını tamamlar.¹⁶ Osmanlı Devleti'ni yakından tanıyan ve Türk birliğine gönülden inanan Ahmet Cevat, hayatını bu amaç doğrultusunda geçirmiş, dolayısıyla bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan'a kendilerinin yakın temasta olduğu Osmanlı aydınlarının da aynı ilgiyi göstermelerini ummuştur. Bu bakımdan Ruşen Eşref'in gelişiyle kaleme aldığı yazısında "bağımsız Azerbaycan'a teşrif eden ilk Türk muharriri" ifadesi de ayrı bir önem taşımaktadır.

27 Ekim 1918 tarihli 23 numaralı gazetede, bir gün önce Ruşen Eşref ve Ruşeni Beylerin Türk Ocağı'nda bir konferans daha verdikleri; Ruşen Eşref Bey'in Türk dili ve edebiyatı, Ruşeni Bey'in de Türk milliyetçiliği hakkında detaylı birer konuşma yaptıkları duyurulur. Türk Ocağı'nın yetersiz duyurusundan ötürü konferansa az kişinin katıldığı; ayan, eşraf ve ileri gelenlerden kimsenin toplantıda bulunmadığı ifade edilir.¹⁷

Ertesi gün çıkan 28 Ekim 1918 tarihli 24 numaralı gazetede ise Ruşen Eşref Bey'in şerefine, günümüzde Azerbaycan Devlet Filarmoni Orkestrası binası olarak kullanılan Yaz Kulübü'nün salonunda bir ziyafet verildiği, çoğunlukla gayrimüslimlerin eğlence mekânı olan bu salonda; bir tarafta kahraman Türk ordusunun orkestrasının diğer tarafta Türklerin ince saz heyetinin yerli Müslümanların kalbini mutlulukla doldurmasının birkaç sene öncesine kadar hayal bile edilemediği yazar.

Bu ziyafet Azerbaycan'ın edebiyat ve kültür simalarını bir araya getirmesi bakımından önemlidir. Nitekim gazetede yer alan haberde öncelikle Azerbaycan'ın genç şairi Ahmet Cevat'ın söz aldığı; konuşmasında Azerbaycan'ın kurtuluşunda Türklerin oynadığı rolü anlattığı ve bu fiziki kurtuluşun kültürel ayağının da Türkler tarafından gerçekleştirileceğine inandığı aktarılır. Ahmet Cevat'a göre Ruşen Eşref Bey, Azerbaycan'a sevk edilecek Türk eğitim ordusunun keşif kolu rolündedir.

Ahmet Cevat'ın eğitim vurgusundan başka Azerbaycan'ın unutulmuş öz edebiyatını canlandırmak için çalışan filolog ve edebiyat eleştirmeni Feridun Köçerli Bey, döneminin şair ve yazarları ile ilgili bir değerlendirme yaparak Türk edebiyatını ve edebiyatçılarını yakından takip ettiklerini dile getirir.

Ziyafette dramaturg Necf Vezirov ve Eğitim Bakanı yardımcısı Hamid Şahtatinski Bey ise dil meselesi üzerinde durarak Azerbaycan Türklerinin yüzyıllardır kendi dillerini unutmaya mecbur edildiklerini bu sebeple dil konusunda kat edecekleri çok mesafe olduğunu vurgular.

16 Cevat, "Ruşen Eşref Bey", *Azerbaycan*, C. I, s. 342.

17 "Bakü Haberleri Konferans", *Azerbaycan*, C. I, s. 382.

Şerefine ziyafet verilen Ruşen Eşref Bey ise bu ağırlamadan çok mutlu ve mahcup olduğunu, Azerbaycan’a buradaki kardeşlerini tanımak için geldiğini, yurda döndükten sonra Azerbaycan halkını, dilini, edebiyatını ve kültürünü tanıtmak için elinden ne geliyorsa yapacağını; İstanbul ve Azerbaycan arasında sağlam bir köprü oluşturmak için var gücüyle çalışacağını ifade eder. Türk ordusu şerefine de birçok konuşma yapıldıktan sonra ziyafet sona erer. Gazetenin aynı sayı ve numarasında bu haberin yanı sıra Ruşen Eşref’in çocuk şiirlerinden “Değirmen” yer alır.¹⁸

Ruşen Eşref şerefine verilen ziyafet haberinin ertesi günü gazetede, muharririn bir başka çocuk şiiri olan “Mektep Şarkısı” ile birlikte konferansa katılan dinleyicilerden birinin notları yayımlanır. Bu notlar, Ruşen Eşref’in konferansta neler anlattığını ana hatlarıyla aktarmakla birlikte dinleyici notu olmaları dolayısıyla yer yer muğlak ifadeler içerir. Yine de Ruşen Eşref Bey’in konferansta nelerden söz ettiğini anlayabilmemiz açısından gazetede yayımlanan bu notların anlamı büyüktür.

Ruşen Eşref Bey, konuşmasına Bakü’yü bağımsız bir Türk şehri olarak görmekten duyduğu mutluluğu ifade ederek başlar. Bibiheybet’i görünce Topkapı Sarayı’nın bulunduğu Sarayburnu’nda; Kara Şehir’e baktığında ise Dolmabahçe’de gibi hissettiğini söyleyen muharrir; Bakü’nün ikinci bir İstanbul olmasını umar ve zenginliği ile Asya’nın tacı olan bu şehrin bağımsızlığıyla, fikir hareketleriyle gözde bir Türk merkezi hâline gelmesini diler.

Azerbaycan şairi Ahmet Cevat’ın, Osmanlı aydınlarının kendilerini tanımak için acele etmediğine yönelik sitemini de cevaplayan Ruşen Eşref, Osmanlı aydınlarından pek çok kişinin Azerbaycan’a ilgi duyduğunu, kendisinin bu grubun ilk tarihli kişisi olduğunu ve bundan sonraki ilişkilerin çok daha sıkı gelişeceğini ifade eder. Gazetenin bu sayısındaki yazı Ruşen Eşref’in, konuşmasını Türk edebiyatı tarihi üzerine yapacağını söylemesi ile son bulur.¹⁹

30 Ekim 1918 tarihli gazetede okuyucuya Ruşen Eşref’in konuşmasının girişi hatırlatılır ve konuşmanın devamı aktarılır. Türk edebiyatı tarihi üzerine konuşmasına öncelikle tarihsel bir perspektif çizen Ruşen Eşref şunları söyler:

En eski milletlerden biri olan ve insanlık tarihiyle yaşıt sayabileceğimiz Türk milleti çok şey görüp geçirdi. Himalaya Dağları’nın tepesi nasıl birçok bulut içinde kalıp bize görünmüyorsa Türk tarihinin de o kadar ulaşılmaz yükseklikleri vardır ki bunların hepsini anlayabilmek benim gücümün yetebileceği bir şey değildir.

Türklerin bir kısmı, yine Türklerin bir diğer kısmından ürküp Batı’ya doğru göç ettiğinde Türk tarihinde yeni bir sayfa açıldı. Zira Türkler yeryüzünden silinmesi mümkün olmayan bir millettir. Onu nerede batırmaya çalışsalar o, hiç beklenmedik bir şekilde başka taraftan çıkmış ve varlığını göstermiştir.

İşte, Ertuğrul Gazi’nin göç kafiləsi bir Türk diyarından başka bir Türk diyarına Selçukluların hüküm sürdüğü topraklara geldi. O zamanlar Selçuklular tamamıyla

18 “Ruşen Eşref Bey’in Şerefine Ziyafet”, *Azerbaycan*, C. I, s. 393-395.

19 “Ruşen Eşref ve Ruşeni Beylerin Konferansı”, *Azerbaycan*, C. I, s. 417-419.

Farslaşmış; adlarını bile İran isimlerinden almaya başlamışlardı. Hükûmetin kullandığı dil İran diliydi. Âdetleri, zevkleri, süsleri neredeyse tamamen Farslaşmıştı. İran kendini bütün Doğu'ya tanıtmış büyük, eski ve etki alanı geniş bir medeniyettir. Fakat Osman Gazi Selçuklu enkazı üzerine devletini kurduğu zaman iki bağımsızlık birden kazandı. Bunlar siyasi bağımsızlık ve dil bağımsızlığıydı.

Osmanlı Devleti Türk diliyle beraber kuruldu. Bu, Türk milletinin ve Türk dilinin tarihinde unutulmaz bir mutluluk anıdır. Bir yenilik başlangıcıdır. Ondan sonra günden güne büyüdü, güzelleşti ve nazikleşti. Fakat dili, devleti kadar bağımsızlığını koruyamadı. Göç yollarından birçok yeni âdet ve kelime alınmıştı. Yeni vatanda İran dili ve medeniyeti hâkimdi. Dinimiz de Arapların diniydi.

Demek ki veznimizi, şiir kurallarımızı, yazımızı, gramerimizin birçok kaidesini Araplardan ve Farslardan aynen aldık. Yalnız bu yabancı kuralların içinde Türk kelimeleri yavaş yavaş güçlendi ve iyi eserler de verildi. Hatta ilk günlerimizden bize çok kıymetli ve kutsal bir abide gibi kalan, her okunuşta hepimizi sevgi ve hüznün dolduran *Mevlid* vardır. Bunu Süleyman Çelebi yazmıştır.²⁰

Bu girişten sonra Ruşen Eşref, Fatih Sultan Mehmet devrinden Şeyhî, Necati, Zâti ve Sinan Paşa'yı anar; Kanuni Sultan Süleyman zamanından Bâkî ve Fuzûlî'nin şiirin iki önemli zirvesi olduğunu ifade eder. Fuzûlî'nin Osmanlı ve Azerbaycan Türkleri arasında bir köprü vazifesi gördüğünü, ancak ondan sonra iki milletin edebî manada arasının daha çok açıldığını hatırlatan muharrir; iki milletin de İran edebiyatından fazlasıyla etkilendiğini Nef'î, Nedim, Şeyh Galip gibi en büyük şairlerin bile İran edebiyatının etkisi altında yazdığını söyler.

Nedim ve Şeyh Galib'in şiirlerinde sosyal hayatın canlılığının görüldüğünü ancak bunun yetersiz olduğunu aktaran Ruşen Eşref, aynı dönemde Avrupa'da neler olduğundan kısaca bahseder ve edebiyatın sosyal hayata ne kadar yaklaştığını anlatır. Voltaire, Jean Jacques Rousseau, Montesquieu, Diderot, Corneille, Racine, Madam de la Payet, Moliere gibi isimleri zikreden muharrir; Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecini özetleyerek edebiyattaki Batılılaşmanın ilk ismini Şinasi olarak anar. Onun Avrupa'ya tahsil için gönderildiğini ve Türk edebiyatındaki büyük boşluğu fark ederek edebiyatta yeni bir devir başlattığını söyler. Ruşen Eşref'in konuşmasına yer veren gazetenin bu köşesi, Şinasi ile son bulur.²¹

1 Kasım 1918'deki 28. sayıda Ruşen Eşref'in konuşması okuyucuya aktarılmaya devam edilir. Şinasi'den sonra edebiyattaki yenileşmeyi Namık Kemal ile devam ettiren Ruşen Eşref, onun yeni bir tem olarak şiire vatan duygusunu getirdiğinden, yazdığı tiyatro eserleri ile halkın büyük çoğunluğunun zihninde bir fikir inkılabı yaptığından söz eder. Roman, tiyatro ve gazete yazıları vasıtasıyla nesirde yapılan yeniliklerin şiirdeki ayağını ise Abdülhak Hâmid olarak anar ve Hâmid'in aynı zamanda trajedi türünü tiyatroya soktuğunu ifade eder.

20 "Türk Edebiyatı ve Dili, Türk Fikir Cereyanları Ruşen Eşref ve Ruşeni Beylerin Konferansı", *Azerbaycan*, C. I, s. 437.

21 *Agy.*, s. 437-439.

Bu yeniliklerin dönemin siyasi otoritelerince hoş karşılanmadığını hatırlatan Ruşen Eşref, buna rağmen edebiyatta Batılılaşmanın hız kesmeden devam ettiğini dile getirir. Ahmet Midhat Efendi'nin romanları ile halkı okumaya ısındırdığını, Galatasaray Sultanisinde öğretmenlik yapan Recaizade Ekrem'in de *Talim-i Edebiyat* adlı eseri ile genç öğrencilerine Batı edebiyatının inceliklerini öğrettiğini; böylece bu edebiyatın bizim toplumumuza iyiden iyiye yerleştiğini aktarır. Ancak her dönemde yenilik taraftarları olduğu gibi eskiyi muhafaza etmek isteyenler de vardır. Ruşen Eşref, bu dönemde Recaizade Ekrem ile girdiği tartışmalar dolayısıyla eskinin taraftarı olarak saf tutan Muallim Naci'nin Divan Edebiyatı şiirini yenileştirmek istediğini ancak bunu başaramadığını söyler. Bu dönemde Recaizade Ekrem'in takipçileri olan Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin, Halid Ziya gibi isimler Batı edebiyatını iyi bilen, yabancı dille okuyup yazabilen kimselerdir. Bu etkinin onların kalemiyle meydana gelen Türk edebiyatına da yansıdığını dile getiren muharriir, edebî eserlerde Batı tarzı temalar ve söyleyişin ön plana çıktığını belirtir.

Ruşen Eşref konuşmasında Tevfik Fikret'e özel bir yer ayırır. Onun bu yazar grubu arasında memleketin aydınlarını derinden sarsan ahlaki bir etki yarattığını ve o dönemin en büyük yol göstericisi olduğunu ifade eder. Halit Ziya, Cenap Şahabettin, Mehmet Rauf gibi isimlerin roman ve düzyazı türlerinde edebiyata önemli katkıları olduğunu dile getirir. Bununla birlikte bu yazarların edebî dillerinin uzun cümleler ve Arapça-Farsça tamlamalar ile çetrefilli ve anlaşılması zor hâle geldiğini; önceden Doğu tesiri altında kaybolan Türk ruhunun bu defa da Batı etkisi altında özünü kaybettiğini söyler. Türk edebiyatının asıl ruhunun saz şairleri ve tekke edebiyatında kaldığını ancak o dönemde bu şiirlere kimsenin bakmadığını, itibar etmediğini sözlerine ekler.

Meşrutiyet dönemine gelindiğinde toplumsal değişiklik edebiyata da yansır. Ruşen Eşref, bu durumu vurgular ve edebiyatta yükselen milliyetçilik hareketinin öncüsünün Mehmet Emin olduğunu ifade eder. Mehmet Emin'i destekleyenler arasında Rıza Tevfik, Ahmet Hikmet, Hüseyin Cahit gibi isimleri sayan yazar; Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali Bey ve Yusuf Akçura gibi isimlerin de fikir ve sosyoloji alanında bu yenileşmeye katkıda bulunduklarını söyler.²²

Yazarın konuşmasının devamı 4 Kasım 1918 tarihli 30. sayıda yayımlanır. Ruşen Eşref, Arap ve Fars etkisinden sonra Batı etkisine giren Türk edebiyatında üçüncü değişikliğin “millîleşme” dönemiyle başladığını, başta tepki ile karşılanan bu yenileşmenin zamanla kabul edildiğini belirtir. Ziya Gökalp'in Kızıl Elma'sı ve Hamdullah Suphi'nin ateşli nutuklarıyla milliyetçilik fikrinin düşünce yönünün oluştuğunu aktarır; Türk Ocağı'nın açılması ve *Türk Yurdu* adlı derginin de yayın faaliyetine başlamasıyla milliyetçilik fikrinin yayıldığını dile getirir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal şartların da bu fikrin taraftar bulmasını kolaylaştırdığını söyler ve özellikle Balkan Savaşlarının milliyet düşüncesi ile edebiyat yönünden Türklerin olgunlaşmasını sağladığını ifade eder.

22 “Türk Edebiyatı ve Dili, Türk Fikir Cereyanları Ruşen Eşref ve Ruşeni Beylerin Konferansı”, *Azerbaycan*, C. II, s. 9-12.

Ruşen Eşref Millî Edebiyatın ilkelerini ve yazınsal eserlerde gerçekleştirmek istediklerini anlattıktan sonra kendi döneminin edebiyat anlayışına gelir. *Yeni Mecmua* dergisinin edebî faaliyetleri yönlendirici etkisini vurguladıktan sonra Yahya Kemal, Fazıl Ahmet, Orhan Seyfi, Faruk Nafiz gibi önemli şairlerin; Yakup Kadri, Refik Halit, Ömer Seyfettin, Halide Edip gibi kabiliyetli yazarların; Köprülüzade Mehmet Fuat ve Falih Rıfkı gibi muteber fikir insanlarının *Yeni Mecmua*'da yazdığını; bu derginin Tevfik Fikret dönemindeki *Servet-i Fünûn* dergisine düşünce ve edebî faaliyet açısından denk olduğunu söyler.

Konuşmasında son olarak tiyatro türüne değinerek Halit Fahri, Yusuf Ziya, Reşat Nuri gibi yazarların tiyatro türünde eserler verdiğinden ve Türk edebiyatında bu alanda da ilerleme kat edildiğinden bahseden Ruşen Eşref; yazılan piyeslerin Darülbedayi adlı bir kumpanyada oynandığını, buranın aynı zamanda bir aktör mektebi olduğundan söz ederek dinleyicilere Darülbedayi'yi tanıtır.

Türk edebiyatının panoramasını çizdiği konuşmasını Azerbaycan edebiyatından okuduğu Molla Penah Vâkıf, Vidadi, Mirza Fetali Ahundov gibi yazar ve şairlerin isimlerini anarak tamamlayan Ruşen Eşref; Azerbaycan edebiyatının da önce İran, sonra Rus etkisinde kaldığını; yeni Türk fikirlerini Azerbaycan topraklarına Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali, Ahmet Kemal gibi isimlerin getirdiğini söyler. Osmanlı aydınlarının kurtuluş yolu olarak kendi milletinin kökenini aradığını, bu arayışın sonucunda da Azerbaycan halkını bulduğunu ekler ve edebiyat nehrinin Osmanlı ve Azerbaycan Türklerini birleştirdiğini ifade eder. Yeni ve millî edebiyatın Türk âlemini besleyeceğini, engelleri kaldıracağını ve Türk İslam Asya'sını bereketiyle canlandıracağını dile getirerek konuşmasına son verir.²³ Ruşen Eşref'in andığı isimler Türkçülük fikrinin gelişmesi ve iki devletin tek bir “millî” şuur etrafında birleşebileceğine dair duyduğu inancı göstermesi bakımından önemlidir. Dikkate değer diğer husus bu birlikteliğin edebiyat aracılığıyla gerçekleşebileceğinin vurgulanmasıdır.

5 Kasım 1918'de 31 numaralı gazetede Ruşen Eşref'e ithaf edilmiş “Çiçeklerle” şiiri ile karşılaşırız. 7 Kasım 1918'de ise Ruşeni Bey'in konuşmasına yer verilir. Ruşen Eşref'ten sonra konuşan Ruşeni Bey, Türk toplumu ve Türk gençliği hakkında siyasi içerikli bir konuşma yapar.

Gazete, Ruşeni Bey'in konuşmasından sonra konferansın bittiğini ve dinleyicilerin on iki buçuk gibi dağıldığını yazar. Burada önemli olan konferansın çok güzel olduğunun, ancak konferansı dinlemeye çok az kişinin geldiğinin belirtilmesidir. Gazete yazarı M. Hanefi, Ruşen Eşref'in Türk edebiyatına olan merakı artırmak için birkaç kez daha konferans vereceğini umduğunu, Ruşeni Bey'in ise Türk millî siyasetini Kafkasyalı aydınların kalbine sokmak için planlı ve geniş birkaç konferans daha vereceğini yazarak konferansların içeriklerinin aktarıldığı bu yazı dizisine son verir.²⁴

23 “Türk Edebiyatı ve Dili, Türk Fikir Cereyanları Ruşen Eşref ve Ruşeni Beylerin Konferansı”, *Azerbaycan*, C. II, s. 52-55.

24 “Türk Edebiyatı ve Dili, Türk Fikir Cereyanları Ruşen Eşref ve Ruşeni Beylerin Konferansı”, *Azerbaycan*, C. II, s.118-122.

Ruşen Eşref'in Azerbaycan Seyahatinin Türk Basınına Yansıması

Azerbaycan'da verdiği konferansla Türk edebiyatı tarihine dair bir çerçeve çizen Ruşen Eşref'in bu ziyareti ve konuşmasıyla ilgili Azerbaycan basınına yansıyanlar kadar Türk basınına yansıyanlar da önemlidir. Ruşen Eşref'in seyahati hakkında ilk bilgi *Yeni Gün*'ün 2 Ekim 1918 tarihli sayısında "Yeni Gün Kafkasya'da" başlığıyla verilir. Bu yazıda Osmanlı matbuatında yer alan Kafkasya ve bilhassa Azerbaycan'daki gelişmelerle ilgili haberlerin derme çatma malumatlar kabilinden olduğu, bu sebeple gazetenin yazarlarından Ruşen Eşref'in *Yeni Gün* adına "Batum, Kars, Ardahan, Gence, Tiflis, Bakü, Karabağ, Culfa, Tebriz ve hatta lüzum ve imkân görülürse Reş't'e kadar uzun bir tetkik seyahati icra eyleye[ceği]" duyurulur.²⁵

Ruşen Eşref, Kafkasya seyahatine dair ilk yazıyı 19 Kanunievvel 1334'te (19 Aralık 1918) yayımlar. *Yeni Gün* gazetesindeki "Kafkasya'da Bir Cevalân" başlıklı bu yazı dizisi, Azerbaycan seyahatinin onun cephesinden nasıl görüldüğünü anlatması bakımından dikkate değerdir. Bakü'nün fiziki tasviriyle başlayan ilk yazısında Ruşen Eşref, şehri şu sözlerle anlatır:

Müteaddit iklimli Hazar'ın kıyısında memalik-i hârre çıplaklığıyla duran, kumlu, kuru dikenli, verimsiz bir çöl... Uzak tepelerinde dalsız, yapraksız mahrutî siyah gölgelerden mürekkep tıkız kuleleriyle hazin petrol ormanları... Sanki bu şehrin methalini tabiat bezgin ruhlu cürekâr bir kübist, bir fütürist ressam zevkiyle halk etmiş... Çöl üstüne bir servistan krokisi başlamış, sonra taslak halinde atıp savuşmuş...²⁶

Bakü'yü fiziksel olarak beğenmeyen Ruşen Eşref'in şehre dair ikinci önemli dikkati Muharrem ayı dolayısıyla gerçekleştirilen matem törenleridir. Törenlerin ritüellerini eleştiren ve bunları ilkel bulan Ruşen Eşref, Azerbaycan'ın şu şekilde tanımlanabileceğini ifade eder:

Kenarlarındaki muazzam binalarla, ortadaki şu heyecanlı sahne, Azerbaycan'ı anlatan iki timsaldi: Şekline musallat olan Ruslukla, ruhuna sinen İranlılık arasında kalmış bir avuç Türk... İşte müstakil ve müstakbel Azerbaycan, milletin üzerine çöken bu sis arasından yalnız lisan mucizesiyle doğuyor...²⁷

Konferansı sırasında da dil meselesini vurgulayan ve iki toplumun birbirine edebiyat vasıtasıyla daha derinden bağlanacağını söyleyen Ruşen Eşref'in olumsuz gözlemlerinden sonra "dil"i mucize ve doğum kelimesiyle birlikte kullanması dikkate değerdir. Nitekim o, "Kafkasya'da Bir Cevalân" yazı serisinin ikincisinde yine dil meselesine odaklanır. Bu yazısında Azerbaycan halkının Türkçenin yanı sıra Rusça da bilmek zorunda olduğunu hatta yükseköğrenim gören kişilerin Türkçeyi pek az bildiğini ifade eder. Dilde ve toplumsal anlaşmada ikilik yaratan bu duruma karşı Azerbaycan halkına kimliklerini koruyabildikleri için hayranlık duyar:

25 "Yeni Gün Kafkasya'da", *Yeni Gün*, 28 (2 Ekim 1334), s. 1; akt. *Azerbaycan Cumhuriyeti Osmanlı Basınında 1918-1920*, haz. Qiyas Şükürov-Vasif Qafarov, Teas Press, İstanbul 2018, s. 394.

26 *Ruşen Eşref Ünyaydın Bütün Eserleri Dergi ve Gazete Yazıları Cilt 13*, haz. Necat Birinci-Nuri Sağlam, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 131.

27 *Age.*, s. 133.

O muazzam kuvvetin imha politikası karşısında kendilerine reha getirebilecek en ufak bir ümit şulesi bile görmedikleri halde, milliyetlerini bu kadar koruyabilmeleri, benim için harikulâde bir muvaffakiyettir. Evvela Azerbaycanlıları gördükçe Daudet'nin 'Son Ders'indeki Mösyö Hammel'i hatırladım. 'Lisanını bilen mahkûm millet, mahpesinin anahtarını elinde tutuyor sayılır.' diyordu. Halbuki Azerbaycan'da Mösyö Hammel'in nasihatini, bilhassa ilk zamanlarda tabiat verdi. Dilini, dinini, âdetlerini bir sevkitebii kuvvetiyle muhafaza etti.²⁸

Halkın kendi köklerine dönüşünün en belirgin işareti dil üzerine düşündürmektir. Azerbaycan halkının bu konuda büyük gayret ve istekte bulunduğu yazarın gözlemlerinden açıkça anlaşılmaktadır.

Ruşen Eşref, bu geziyi anlatan üçüncü yazısında coğrafi gözlemlerine yer verir ve Bibi Heybet madenlerini anlatır. Ünlü Türk seyyahı Evliya Çelebi'nin Bakü seyahatini de anarak kendisinin gördüğü Azerbaycan'ın "Ruslaşmış, Avrupalılaşmış hatta Amerikalılaşmış zengin ve büyük bir petrol payitahtı" olduğunu söyler. Bu değerli yeraltı zenginliğinin Batı'nın gözünde Azerbaycan'ı farklı bir yere konumladığını belirten Ruşen Eşref, Azerbaycan'ın milliyetperverler için ikinci İstanbul, menfaatçi Avrupa devletleri için yeni bir Şark meselesi, iktisatçılar için ikinci New York olduğunu söyleyerek ülkenin stratejik önemine dikkat çeker.²⁹

"Kafkasya'da Bir Cevalân" yazı serisinin dördüncüsünde Ruşen Eşref, nefitten ve onun getirdiği zenginlikten söz etmeye devam ederek İçeri Şehir ile Bayır Şehir'i anlatır. Azerbaycan'ın önemli kişilerinden Hacı Zeynelabidin Tagiyev'i ziyaretinden söz eden Ruşen Eşref, onun Azerbaycan için yaptıklarını anlatır.³⁰ Azerbaycan'ın ekonomik, sosyal ve kültürel hayatına büyük katkıda bulunan Hacı Zeynelabidin Tagiyev, milleti için para harcamaktan çekinmeyen, Bakü'de büyük bir bez fabrikası bulunan, Müslümanlar için Darülmuallimat yaptıran, şehre güzel bir tiyatro binası armağan eden, Azerbaycan edebiyatının eski ve önemli eserlerini halka ulaşması için cebinden masraf ederek bastıran hayırsever biri olarak tanıtılır.³¹

Yazı dizisinin beşincisinde Ruşen Eşref, yer altı zenginliklerinin yanı sıra Azerbaycan'ın maddî refahında etkili olan diğer unsurlardan söz eder. Azerbaycan'ın zenginliğinin doğal kaynaklardan geldiğini belirterek bu zenginliğin artmasının ancak fikrî gelişimle olabileceğini yazar. Azerbaycan'ın Rusların bölgedeki baskısı dolayısıyla bu bakımdan zayıf kaldığını; halkın eğitime büyük ihtiyaç duyduğunu, şehirleşme ve yerleşimin henüz tamamlanamadığını, bunların Azerbaycan'ın gelişimi için elzem olduğunu dile getirir.³²

28 *Age.*, s. 137.

29 *Age.*, s. 141.

30 Hacı Zeynelabidin Tagiyev, Azerbaycan'ın gelişmesi için büyük çaba gösteren hayırseverlerden biridir. Arazisinden çıkan petrole dikkate değer bir zenginliğe kavuşan Tagiyev, maddi gücünü Azerbaycan halkının kalkınması için kullanmış; dokuma fabrikası, balık çiftlikleri, banka kurduymuştur. Eğitime ve kültürel faaliyetlere çok önem veren Tagiyev, kız çocuklarının okuması için okul yaptırmış, basın yayın faaliyetlerini ve bu alanlarda çalışanları desteklemiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Okan Yeşilot, *Hacı Zeynelabidin Tagiyev*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015.

31 *Ruşen Eşref Üneydin Bütün Eserleri Dergi ve Gazete Yazıları Cilt 13*, s. 150-151.

32 *Age.*, s. 155.

Coğrafyasının ve tarihinin getirdiği tüm zorluklara rağmen Azerbaycan'ın fikrî dünyası büsbütün boş değildir. Ruşen Eşref bu noktada “Hüseynzade Ali Bey gibi, Ağaoglu Ahmed Bey gibi tahsillerini Türkiye’de ve Avrupa’da ikmal etmiş yerli birkaç Müslümanın İstanbul edebiyatını, İstanbul lisan ve harsını oraya gazeteler ve mecmualarla tanıtmaları, sonra bizim vatandaşlarımızdan oraya muallimlikle giden, Darülmuallimîn muallimlerinden Cevdet Bey’in, bilhassa Ahmet Kemal Bey’in millî intibaha büyük tesirleri” dokunduğunu ve Azerbaycanlıların bu kimseleri büyük bir şükranla andıklarını kaydeder.³³

Azerbaycan’daki fikir hayatıyla ilgili gözlemlerinden sonra ülkenin zenginlik kaynaklarını nakletmeye devam eden muharrir, neft ocaklarını takiben ülkenin ikinci servet kaynağını Müslümanların elinde olan vapur işletmeleri olarak kayda geçirir.³⁴ Üçüncü zenginlik kaynağının Saliya şehrinde çıkan siyah havyardan geldiğini hatta Rusların buraya “Allah’ın verdiği balık yuvası” dediğini yazan Ruşen Eşref, dördüncü zenginlik kaynağının ise yine Müslümanların elinde bulunan pamuk tarlaları ve buna bağlı çalışan pamuk fabrikaları olduğunu söyler. Muharrir bu yazısını Bakü ile Azerbaycan’ın baş ile gövde gibi birbirine bağlı, ayrılamaz bir bütün teşkil ettiğini, Bakü’nün servet ve gelenekleriyle Azerbaycanlılara ait bir Türk ve Müslüman şehri şeklinde görüldüğünü kaydederek tamamlar.³⁵

“Kafkasya’da Bir Cevalân” adlı yazı serisinin altıncı ve sonuncusu 22 Şubat 1919’da *Eski Gün*’ün 31. sayısında yayımlanır ve *Vagonda: Bakü’den Derbend’e Doğru* başlığını taşır. Ruşen Eşref bu yazının tamamında çok zor ve konforsuz bir yolculuk yaptığını anlatır. Tren yoluyla yaptığı bu yorucu yolculuk onu Azerbaycan seyahati hakkında da düşündürür ve yazar şu satırları kaleme alır:

Yeni gazetesine yakası açılmadık mevzular arayan Yunus Nadi Beyi, Sancho Panza’ya, bütün heyecanlı hakikati arkasında bırakıp hayallere koşan kendimi de uzun boyum, tahtalardan acıyan cılız vücudumla Donkişot’a benzettim. Ve buna gülümseye gülümseye horultuların ninnisiyle uyuyakalmışım. Fakat bu uyku her istasyonda tekrarlanan sarsıntılarla delik deşik oldu.³⁶

Seyahati sırasında çektiği zorlukları anlatmasına ve kendisini hayalî bir amaç uğruna yolculuğa çıkan Don Kişot’a benzetmesine rağmen Ruşen Eşref’in Azerbaycan’la ilgili yazdıkları hem Osmanlı hem Azerbaycan basını için önem taşır. Bu yazı dizisinin yanı sıra Ruşen Eşref’in Azerbaycan ile ilgili görüşlerini çeşitli röportajlarında ve toplantılarda dile getirmeye devam ettiği görülür. Yazarın dönüşünden sonra kendisiyle *Akşam* gazetesinde “Kafkasya Ahvali: Ruşen Eşref Bey Ne Diyor?” başlığıyla yayımlanan bir röportaj yapılır. Burada Ruşen Eşref, Azerbaycan’ın hars ve istiklaline olan inancından söz eder ve Azerbaycanlıların bağımsızlıklarını kazanacaklarından emin olduğunu

33 *Age.*, s. 153-154.

34 *Age.*, s. 155.

35 *Age.*, s. 155-156.

36 *Age.*, s. 160.

söyler.³⁷ 1920 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını kutlamak için Türk Ocağı'nda Halide Edip yönetiminde düzenlenen konferansta da söz alan Ruşen Eşref, Azerbaycan gözlemlerini aktarır.³⁸ Bütün bu yazı dizisi, röportaj ve konuşmalarla Ruşen Eşref, Azerbaycan toplumunun Osmanlı topraklarında daha geniş şekilde tanıtılmasına bizzat katkıda bulunmuştur.

Sonuç

Bu çalışmada Ruşen Eşref'in 1918 yılında kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne yaptığı gezinin ve burada verdiği konferansın notları ilk defa Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmış ve yazarın kendi ülkesine döndükten hemen sonra yazdıklarıyla karşılaştırılmıştır. İncelememizde ulaştığımız sonuçlar şunlardır:

Ruşen Eşref'in Azerbaycan seyahati iki ülkenin basınına yansıyanlar bakımından dikkat çekicidir. Bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti için Türk aydınlarının oraya ziyarette bulunması Azerbaycan aydınları için güçlü bir manevi destek olarak görülmüştür. Türk edebiyat ve basın dünyasında ismi duyulmuş önemli yazar ve gazetecilerden Azerbaycan'a iltifat gösteren ilk kişi Ruşen Eşref olmuştur. Bu iltifat, Yunus Nadi'nin yönlendirmesiyle olsa da hem edebî hem gazetecilik yönü olan Ruşen Eşref'in Azerbaycan'da Türk edebiyatını tanıtmaya iki ülke için bilhassa önemlidir.

Azerbaycan basınında Ruşen Eşref'in gelişi ilk olarak 20 Ekim 1918 tarihinde, onu tanıtmak mahiyetinde "Lale" şiirinin yayımlanması ile duyurulur ve kendisinin Azerbaycan'da bir dizi konferans vereceği söylenir. 23 Ekim 1918'de gazetede iki duyuru daha yayımlanır ve Ruşen Eşref Bey'in Ruşeni Bey ile Türk dili, edebiyatı ve fikir hareketleri hakkında vereceği konferansın ücretsiz olduğu, halkın tamamının, özellikle kadınların konferansa katılımının beklendiği ifade edilir. 27 Ekim 1918 tarihli gazetede bir gün önce Ruşen Eşref ve Ruşeni Bey'in Türk Ocağı'nda konferans verdikleri, Ruşen Eşref'in Türk dili ve edebiyatı; Ruşeni Bey'in ise Türk milliyetçiliği hakkında birer konuşma yaptıkları, ancak konferansa katılımın çok az olduğu haber verilir. 28 Ekim 1918 tarihli gazetede ise Ruşen Eşref şerefine bir ziyafet verildiği, bu ziyafetin Ahmet Cevat, Feridun Köçerli, Necef Vezirov, Hamid Şahtatinski gibi Azerbaycan'ın bürokrasi ve kültür-sanat camiasından önemli isimleri bir araya getirdiği aktarılır. Ziyafet haberinin ertesi gününde gazetede Ruşen Eşref'in "Mektep Şarkısı" adlı şiiri ve konferansa katılan dinleyicilerden birinin notları dört bölüm hâlinde yayımlanır. Bu notlar Ruşen Eşref'in konuşmasında nelerden söz ettiğini, Türk edebiyatını nasıl algıladığını ve başka bir ülkeye ne şekilde takdim ettiğini ana hatlarıyla tespit edebilmemiz açısından önemlidir.

Ruşen Eşref'in Azerbaycan'da yaptığı konuşmada Türk edebiyatının panoramasını çizdiği görülmektedir. Konuşmadaki dönemler Türk edebiyatının ana çizgileri olarak okunmaya çok

37 "Kafkasya'daki Türkler Bizim İçin Ne Düşünüyorlar?" *Akşam*, 88, 16 Kanunuevvel 1334, s. 1; akt. *Azerbaycan Cumhuriyeti Osmanlı Basınında 1918-1920*, haz. Qiyas Şükürov-Vasif Qafarov, Teas Press, İstanbul 2018, s. 440.

38 "Azerbaycan'ın Yavru Sancığını Taziz", *Vakit*, 802, 31 Kanunusani 1336, s. 1-2; akt. *Azerbaycan Cumhuriyeti Osmanlı Basınında 1918-1920*, haz. Qiyas Şükürov-Vasif Qafarov, Teas Press, İstanbul 2018, s. 663.

müsaittir. Yazar, tarihsel sürecin bütünlüğünü gözeterek Türk edebiyatındaki önemli isim ve eserleri zikretmiş, böylece sadece Osmanlı Devleti dönemindeki edebiyatı değil, ortak Türk kültürüne ait eser ve isimleri de Azerbaycan halkına hatırlatmıştır. Yenileşme döneminin duraklarını Şinasi, Namık Kemal, Tevfik Fikret, Halit Ziya gibi isimler üzerinden değerlendiren ve yeri geldikçe konuşmasını şiir, roman, tiyatro gibi edebî türler ile besleyen Ruşen Eşref'in çizdiği bu panoramanın; o dönemde hâkim olan millî edebiyat görüşüyle büyük oranda örtüştüğü görülmektedir. Ruşen Eşref'in görüş ve düşünceleri sonraki yıllarda birçok edebiyat tarihçisi tarafından da paylaşılmış; Türk edebiyatının dönemlere ayrılması, dilin tarihî gelişimi, edebiyat ve kültür tarihinde ön plana çıkan yazarlar, eserler ana hatlarıyla yazarın aktardığı biçimde değerlendirilmiştir.

Ruşen Eşref'in seyahatinin başka bir önemli boyutu Azerbaycan'da Osmanlı aydınlarına duyulan ilgi ve sevgiyle birlikte sitemkâr tavrın da gün yüzüne çıkmasıdır. Ruşen Eşref'in gelişinin duyurulduğu satırlarda onun şiirlerine yer verilerek yazarın halka aşına kılınması ve tanıtılması amaçlanmıştır. Yazar, Azerbaycan'a gittiğinde devrinin ileri gelen bürokratları, devlet adamları, sanatçıları ile görüşmüş ve çok iyi ağırlandığını dile getirmiştir. Ancak Ruşen Eşref'in gelişine istinaden hem onu tanıtmak hem de devrin fikir ve sanat hareketleri hakkında bilgi vermek için bir yazı yazan Ahmet Cevat, Ruşen Eşref nezdinde Osmanlı aydınlarının kendilerine yeterince iltifat göstermediğini kaydetmiştir. Yeni kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nde fikrî ve edebî gelişim için Osmanlı aydınlarının örnek alındığı, ortak Türk birliğine giden yolda daha çok Osmanlı yazar, şair ve fikir adamının Azerbaycan'a yakınlık göstermesinin istendiği anlaşılmaktadır.

Seyahati sırasında Azerbaycan'ın edebiyatını ve kültürünü geniş kitlelere tanıtmak için çok çalışacağını ifade eden Ruşen Eşref'in, yurda döndükten sonra Azerbaycan'la ilgili yazdığı yazılarda, verdiği röportajlarda ve katıldığı konuşmalarda bu sözünü gerçekleştirmeye çalıştığı görülmektedir. O, Azerbaycan'ın fizikî şartlarını, zenginlik kaynaklarını, ülkenin jeopolitik konumu ve kaynakları itibarıyla diğer ülkeler tarafından nasıl değerlendirildiğini, halkın yaşantısına ve geleneklerine dair gözlemlerini ayrıntılarıyla aktarmıştır. Ayrıca Azerbaycan'ın yaşadığı zorluklara, dil meselesine ve memleketin kalkınması için Azerbaycan'ın önde gelen isimlerinden Hacı Zeynelabidin Tağıyev gibi hayırseverlerin ne gibi çabalar gösterdiğine vurgu yapmıştır. Bununla birlikte Ruşen Eşref'in Azerbaycan'ı tanıtmaya hedefini tam anlamıyla gerçekleştirebildiğini söylemek güçtür. Bunda dönemsel şartların, yani Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılarak parçalanma sürecine girmesinin ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin yaklaşık iki yıllık bağımsızlık sürecinden sonra Sovyet işgaline uğramasının etkili olduğu düşünülebilir. Buna rağmen Ruşen Eşref'in gazete yazılarında Azerbaycan'ı geniş bir şekilde tanıttığı, doğal güzelliklerini ve zenginliklerini ayrıntılarıyla kaleme aldığı görülür. İki ülkenin aydınlarının basında birbirine karşı yönelttiği tüm olumlu ve olumsuz eleştiriler bütünsel olarak değerlendirildiğinde Ruşen Eşref'in Azerbaycan seyahatini hem Azerbaycan hem de Türk basınında iki devletin kültürel iş birliği için atılmış ilk ve en önemli adımlardan biri olarak görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- “Azərbaycan'ın Yavru Sancağını Taziz”, *Vakit*, No. 802, 31 Kanunusani 1336, s. 1-2.
- “Bakı Xəbərləri Konfrans [Bakü Haberleri Konferansı]”, *Azərbaycan*, No. 23, 27 təşrini-əvvəl sənə 1918, [27 Ekim 1918], s. 3.
- “Bakı Xəbərləri Ruşən Əşrəf bəy şəhərimizdə [Bakü Haberleri Ruşen Eşref Bey Şəhrimizdə]”, *Azərbaycan*, No. 17, 20 Təşrini-əvvəl sənə 1918, s. 3.
- “Elan” [İlan], *Azərbaycan*, No. 20, 23 təşrini-əvvəl sənə 1918, [23 Ekim 1918], s. 3.
- “Kafkasya'daki Türklər Bizim İçin Ne Düşünüyorlar?” *Akşam*, No. 88, 16 Kanunuevvel 1334, s. 1.
- “Yeni Gün Kafkasya'da”, *Yeni Gün*, No. 28, 2 Ekim 1334, s. 1.
- Azərbaycan Cumhuriyeti 1918-1920 Osmanlı Arşiv Belgeleri*, haz. Qiyas Şükürov-Vasif Qafarov, Teas Press, İstanbul 2018.
- Azərbaycan Cumhuriyeti Osmanlı Basınında 1918-1920*, haz. Qiyas Şükürov-Vasif Qafarov, Teas Press, İstanbul 2018.
- Cavad [Ahmet Cevat], “Ruşən Əşrəf Bəy [Ruşen Eşref Bey]”, *Azərbaycan*, No. 21, 24 təşrini-əvvəl sənə 1918, [24 Ekim 1918], s. 3.
- Güzel, Kenan, *Ahmet Cevat'ın Hayatı, Eserleri ve Edebi Şahsiyeti*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Azərbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Qafqaz Üniversitesi Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Bakü 2005.
- İmanov, Vügar, *Azərbaycan-Osmanlı İlişkileri (1918)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2006.
- Resulzade, Mehmet Emin, *Azərbaycan Cumhuriyeti Keyfiyyət-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti*, Haz. İrfan Murat Yıldırım vd., İrfan Yayınları, İstanbul 1990.
- Ruşen Eşref Üneydın Bütün Eserleri Dergi ve Gazete Yazıları Cilt 13*, haz. Necat Birinci-Nuri Sağlam, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- Ruşen Eşref, “Kafkasya'da Bir Cevlân 1”, *Yeni Gün*, No. 106, 14 Rebiulevvel 1337-19 Kanunievvel 1334/1918, s. 1-2.
- _____, “Kafkasya'da Bir Cevlân 2”, *Yeni Gün*, No. 111, 19 Rebiulevvel 1337-24 Kânunievvel 1334/1918, s. 1-2.
- _____, “Kafkasya'da Bir Cevlân 3”, *Yeni Gün*, No. 122, 30 Rebiulevvel 1137-24 Kânunusani 1335/1919, s. 1.
- _____, “Kafkasya'da Bir Cevlân 4”, *Yeni Gün*, No. 143, 21 Rebiulahir 1337-25 Kânunusani 1335/1919, s. 1.
- _____, “Kafkasya'da Bir Cevlân 5”, *Yeni Gün*, No. 149, 28 Rebiulahir 1337-1 Şubat 1338/1919, s. 1.
- _____, “Kafkasya'da Bir Cevlân 6”, *Eski Gün*, No. 31, 21 Cemazielevvel 1337-22 Şubat 1335/1919, s. 3.
- “Ruşən Əşrəf Bəyin Şərəfinə Ziyafət, [Ruşen Eşref Bey'in Şerefine Ziyafet]”, *Azərbaycan*, No. 24, 28 Təşrini-əvvəl sənə 1918, [28 Ekim 1918], s. 2.
- “Ruşən Əşrəf Və Ruşəni Bəylərin Konfransı [Ruşen Eşref ve Ruşeni Beylerin Konferansı]”, *Azərbaycan*, No. 25, 29 təşrini-əvvəl sənə 1918, [29 Ekim 1918], s. 3.
- Ruşən Əşrəf, “Lalə” [Ruşen Eşref, “Lale”], *Azərbaycan*, No. 17, 20 Təşrini-əvvəl sənə 1918, s. 2.
- Sağlam, Nuri, “Ruşen Eşref Üneydın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 42, (2012), s. 336-337.

“Türk Ədəbiyyat Və Lisanı Və Türk Cərəyanı-Əfkarı [Türk Ədəbiyyatı Və Dili, Türk Fikir Cərəyanları] [Türk Edebiyatı və Dili, Türk Fikir Cərəyanları Rüşen Eşref və Rüşeni Beylerin Konferansı]”, *Azərbaycan*, No. 26, 30 təşrini-əvvəl sənə 1918, [30 Kasım 1918], s. 2-3.

“Türk Ədəbiyyat Və Lisanı Və Türk Cərəyanı-Əfkarı [Türk Ədəbiyyatı Və Dili, Türk Fikir Cərəyanları] [Türk Edebiyatı və Dili, Türk Fikir Cərəyanları Rüşen Eşref və Rüşeni Beylerin Konferansı]”, *Azərbaycan*, No. 28, 1 təşrini-sani sənə 1918, [1 Kasım 1918], s. 2-3.

“Türk Ədəbiyyat Və Lisanı Və Türk Cərəyanı-Əfkarı [Türk Ədəbiyyatı Və Dili, Türk Fikir Cərəyanları] [Türk Edebiyatı və Dili, Türk Fikir Cərəyanları Rüşen Eşref və Rüşeni Beylerin Konferansı]”, *Azərbaycan*, No. 30, 4 Təşrini-Sani Sənə 1918, [4 Kasım 1918], s. 2-3.

“Türk Ədəbiyyat Və Lisanı Və Türk Cərəyanı-Əfkarı [Türk Ədəbiyyatı Və Dili, Türk Fikir Cərəyanları] [Türk Edebiyatı və Dili, Türk Fikir Cərəyanları Rüşen Eşref və Rüşeni Beylerin Konferansı]”, *Azərbaycan*, No. 33, 7 Təşrini-Sani Sənə 1918, [7 Kasım 1918], s. 2-3.

“Türkcə konfrans [Türkçe Konferansı]”, *Azərbaycan*, No. 20, 23 Təşrini-əvvəl sənə 1918, [23 Ekim 1918], s. 3.

Özkaya, Yılmaz, “Nesip Bey Yusufbeyli’nin Tercüman’daki Yazıları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Yeni Türk Edebiyatı*, 9, (Nisan 2014), s. 135-150.

Yeşilot, Okan, *Hacı Zeynelabidin Tağıyev*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.

Elektronik Kaynaklar

Azərbaycan Qəzeti, [Azerbaycan Gazetesi], haz. Mehdi Genceli – Azad Ağaoğlu, cilt I (Sentyabr-oktyabr 1918). https://ada.edu.az/media/2024/08/07/i_cild.pdf [Erişim tarihi: 11.06.2025]

Azərbaycan Qəzeti, [Azerbaycan Gazetesi], haz. Mehdi Genceli – Azad Ağaoğlu, cilt II ((Noyabr 1918). https://ada.edu.az/file_upload/publications/azerbaijannewspaper/file2.pdf [Erişim tarihi: 11.06.2025].

THE FIRST OTTOMAN WRITER IN INDEPENDENT AZERBAIJAN: NEW INFORMATION ABOUT RUŞEN EŞREF'S JOURNEY TO AZERBAIJAN

Nihan ABİR^{*}

Ruşen Eşref is one of the prominent figures in Turkish literature and press history. Even though he translated works from French and wrote fictional pieces, he gained his greatest fame as a journalist through his interviews and articles. In 1918, he embarked on a three-month visit to the Caucasus as a correspondent for the Yenigün newspaper. During this trip, Ruşen Eşref also visited the newly established Azerbaijan Democratic Republic, where he was greeted with great enthusiasm. The approximately two-year period of independence of Azerbaijan, which lasted from 28 May 1918 to 28 April 1920, was a time when events of great importance took place not only in the Caucasus but also throughout the world. The newly established Azerbaijan Democratic Republic did not remain indifferent to important events both in its own region and around the world, and sought to inform its readers by shaping public opinion through its press and publishing activities. The most important of these activities was the newspaper named Azerbaijan, edited by leading intellectuals of the period such as Ceyhun Hacıbeyli, Şefi Rüstembeyli, Üzeyir Hacıbeyli and Halil İbrahim. The first issue of the newspaper was published in Ganja on 15 September 1918, and from the fifth issue onwards, it began to be published in Baku. The final issue, number 443, was published on 28 April 1920. This newspaper, which was of great importance for Azerbaijan's political and cultural life, was published in Arabic script but ceased to exist after the Soviet occupation of Azerbaijan. Consequently, many of the articles published in the newspaper have been forgotten for a long time. Due to this historical gap, the news about Ruşen Eşref's trip to Azerbaijan and the text of his lecture on Turkish literature in Baku have not been studied until now, and the author's trip could only be traced through his own memoirs and newspaper articles. However, Ruşen Eşref's arrival, which was met with great interest and flattery by Azerbaijani intellectuals, was announced step by step in the Azerbaijan newspaper; and what the author said at the conference was noted by a listener and published in this newspaper.

In this study, which employs qualitative research methods, Ruşen Eşref's trip to Azerbaijan and his remarks on the development of Turkish literature during the conference he gave there

* Lecturer Phd, Turkish-German University, Department of Common Courses, Istanbul / Türkiye, ORCID: 0000-0002-8264-5472

were examined using text analysis methods, based on copies of the Azerbaijan newspaper. Ruşen Eşref's accounts of his trip to Azerbaijan and the Caucasus, as recounted in his own newspaper articles after returning home, were also evaluated in this context by comparing them with the news and information in the Azerbaijan newspaper. The results we reached at the end of our study are as follows:

Ruşen Eşref's trip to Azerbaijan is noteworthy in terms of how it was reflected in the press of both countries. The visit of Turkish intellectuals to the newly independent Republic of Azerbaijan was seen as a powerful moral support for Azerbaijani intellectuals.

Ruşen Eşref's speech in Azerbaijan provides an overview of Turkish literature. The periods mentioned in the speech are very suitable for reading as the main lines of Turkish literature. The author, taking into account the integrity of the historical process, mentioned important names and works in Turkish literature, thus reminding the Azerbaijani people not only of the literature of the Ottoman Empire period, but also of the works and names belonging to the common Turkish culture. Ruşen Eşref's panorama, which evaluates the milestones of the renewal period through figures such as Şinasi, Nâmık Kemal, Tevfik Fikret, and Halit Ziya, and which is enriched with literary genres such as poetry, novels, and theatre where appropriate, is seen to largely coincide with the national literature view that was dominant at the time. Ruşen Eşref's views and thoughts were shared by many literary historians in subsequent years; the division of Turkish literature into periods, the historical development of the language, and the writers and works that came to the fore in literary and cultural history were evaluated in broad terms as conveyed by the author.

Another important aspect of Ruşen Eşref's journey was the emergence of a reproachful attitude alongside the interest and affection felt for Ottoman intellectuals in Azerbaijan. The lines announcing Ruşen Eşref's arrival included his poems, with the aim of familiarising the public with the author and introducing him. When the author went to Azerbaijan, he met with the leading bureaucrats, statesmen and artists of his time and stated that he was very well received. However, Ahmet Cevat, who wrote an article to introduce Ruşen Eşref and provide information about the intellectual and artistic movements of the period, noted that the Ottoman intellectuals did not show sufficient enough interest them. It is understood that Ottoman intellectuals were taken as examples for intellectual and literary development in the newly established Azerbaijan Democratic Republic, and that more Ottoman writers, poets, and intellectuals were expected to show interest in Azerbaijan on the path to a common Turkish union.

Ruşen Eşref, who stated that he would work hard to introduce Azerbaijan's literature and culture to a wide audience during his travels, can be seen to have endeavoured to fulfil this promise in the articles he wrote about Azerbaijan after returning home. He detailed his observations on Azerbaijan's physical conditions, its wealth of resources, how the country was perceived by other nations in terms of its geopolitical position and resources, and the lifestyle and traditions of its people. He also emphasised the difficulties Azerbaijan faced, the language issue, and the efforts made by philanthropists such as Hacı Zeynelabidin Tagiyev, one of

Azerbaijan's leading figures, for the development of the country. However, it is difficult to say that Ruşen Eşref fully achieved his goal of promoting Azerbaijan. This can be attributed to the circumstances of the period, namely the Ottoman Empire's defeat in the First World War and its subsequent disintegration, and the Soviet occupation of the Azerbaijan Democratic Republic after approximately two years of independence. Nevertheless, Ruşen Eşref's newspaper articles extensively introduced Azerbaijan, detailing its natural beauty and riches. When all the positive and negative criticisms that the intellectuals of the two countries directed at each other in the press are evaluated holistically, it is possible to view Ruşen Eşref's trip to Azerbaijan as one of the first and most important steps taken by both Azerbaijan and the Turkish press towards cultural cooperation between the two states.